

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

БАБЯК Ольга Олексіївна

УДК376-056.34:76.064]-053.6

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ
СТОСУНКІВ У ПІДЛІТТКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО
РОЗВИТКУ**

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки, Національна академія педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Сак Тамара Василівна,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
лабораторія інтенсивної педагогічної корекції,
завідувач.

Офіційні опоненти: доктор медичних наук, професор
Лукашук Віктор Дмитрович,
Національний медичний університет
ім. О.О. Богомольця МОЗ України,
кафедра педіатрії, завідувач;

кандидат психологічних наук, доцент
Мартиненко Ірина Володимирівна,
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова,
факультет корекційної педагогіки та психології,
кафедра логопедії, доцент.

Захист відбудеться «26» квітня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.02 в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України за адресою: м. Київ, вул. М. Берлинського, 9 (зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано «25» березня 2016 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої рад

Н. О. Макарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема удосконалення спеціальної освіти в Україні передбачає визначення та реалізацію оптимальних шляхів інтеграції дитини з особливостями психофізичного розвитку в умови сучасного суспільства на основі розвитку особистісної активності та адекватної взаємодії з навколишнім світом. Сучасні умови освіти та модернізація українського суспільства обумовили підхід до особистості як до активного суб'єкта соціальних стосунків. У контексті суспільних процесів піднято та інтенсивно розробляється питання цілеспрямованого формування соціалізованої особистості, готової до міжособистісних стосунків в суспільстві. Особливої значущості це питання набуває у стосунках дітей та підлітків зі зниженим рівнем інтелектуального розвитку, зокрема у дітей із затримкою психічного розвитку (далі ЗПР), їх соціалізації та інтеграції в суспільство.

Теоретичний аспект проблеми міжособистісних стосунків підлітків із затримкою психічного розвитку бере витoki з досліджень: сутності змісту та структури міжособистісних стосунків (О. Андрієнко, О. Киричук, А. Митрофанова-Керсанова, В. Назаревич, Н. Обозов, Л. Савчук, В. Шибанова та ін.); емоційної основи міжособистісних стосунків (Г. Андрєєва, І. Гончарук, Л. Божович, Я. Коломинський, А. Лутошкін, В. Мясіщев, І. Омельченко, П. Якобсон К. Шапочка та ін.); структурно-динамічних аспектів міжособистісних стосунків, зокрема, зв'язку самооцінки і соціометричного статусу (М. Боришевський, М. Гінзбург, Л. Зеленькова, Р. Лебедєв, Є. Махлах, О. Потапова та ін.); взаємозв'язку статусу і рівня домагань (Л. Божович, Т. Мальковська, Ю. Орн, А. Прихожан, Т. Юферєва та ін.); статусу як елемента підструктури особистісних стосунків (Р. Карпова); стилю стосунків вчителя з учнем та його впливу на статусну структуру групи (Н. Березовіна); міжособистісних стосунків як специфічного виду діяльності (В. Абраменкова, А. Асмолов, О. Леонтьєв, Є. Суботський та ін.); міжособистісних стосунків як засобів комунікації (М. Єннікеєва, В. Зацепін, О. Колодич, Л. Новікова та ін.).

Особливу увагу у проблемі міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР сконцентровано на дослідженнях характеру їх спілкування з однолітками (О. Дмитрієва, А. Согітова та ін.); взаємообумовленості спілкування та міжособистісних стосунків підлітків з однолітками (А. Байбородських, В. Брайфельд, Г. Грибанова, О. Дзугкоєва, Н. Кондратьєва, Н. Масленкова та ін.); рівнів комунікативного статусу підлітків і чинників, що впливають на нього (Є. Самойленко, О. Таліпова, І. Ульянова та ін.); ієрархічної структури міжособистісних стосунків у спілкуванні (О. Дзугкоєва, І. Конєва, Л. Кузнецова та ін.); особливостей становлення розвитку особистісних сфер підлітка із ЗПР при різних умовах організації їх навчання (Н. Шешукова та ін.); соціально-психологічної компетентності молодших підлітків із ЗПР (Т. Калініна, В. Кобильченко та ін.).

Відтак, вивчення проблеми формування міжособистісних стосунків у шкільній групі у підлітків із затримкою психічного розвитку становлять значний науковий інтерес, а результати дослідження матимуть вагоме практичне значення. Одержані результати стануть підґрунтям для розробки системи заходів, спрямованих на особистісний розвиток, адекватне усвідомлення себе й партнера як суб'єктів спільної діяльності та спілкування, уточнять особливості формування компонентів міжособистісних стосунків, дозволять з'ясувати засоби для удосконалення процесу міжособистісної взаємодії, і можливість корекційно-розвивального впливу на формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР. Актуальність означеної проблеми та недостатня її розробка зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (напрямок: «Теоретичні та методичні засади розвитку освіти дітей з особливими потребами», комплексні теми лабораторії інтенсивної педагогічної корекції: «Науково-методичне забезпечення навчання дітей із затримкою психічного розвитку різних вікових груп» (номер державної реєстрації 0109U000318).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (протокол № 4 від 27.04.09 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 4, від 24.04.12 р.).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні психологічних особливостей міжособистісних стосунків підлітків із затримкою психічного розвитку та розробці психолого-педагогічних умов їх формування.

Відповідно до мети дослідження, було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел щодо проблеми міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР та у підлітків з нормальним психічним розвитком.
2. Експериментально дослідити особливості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР: поведінкового, афективного, когнітивного.
3. Визначити рівні сформованості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР.
4. Визначити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови поетапного формування компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР
5. Розробити, апробувати та експериментально перевірити ефективність методики формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР.

Об'єкт дослідження – процес міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР.

Предмет дослідження – психологічні особливості міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: принцип єдності діяльності та психіки (Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін.); теоретичні підходи щодо механізмів формування міжособистісних стосунків (Г. Андрєєва, В. Агеєв, О. Бодальов, Т. Коннікова, В. Лабунська та ін.); закономірності розвитку спілкування (М. Лісіна, О. Лурія, О. Смирнова, Т. Репіна та ін.); положення про соціально-комунікативну активність особистості в контексті суб'єктно-вчинкової парадигми (О. Киричук); концептуальні положення про форми і засоби спілкування підлітків з дорослими й однолітками (Т. Антонов, М. Алемаскін, А. Лутошкін, І. Кон, В. Кондрашенко та ін.); положення про гуманістичну спрямованість спілкування (І. Бех), стратегія розвивального впливу (Я. Коломинський, Н. Березовін); теоретичні підходи освіти дітей із особливими потребами (В. Засенко, А. Колупаєва, В. Кобильченко, Н. Макаруч, В. Рибалко, Т. Сак, Т. Скрипник, О. Таранченко, О. Хохліна та ін.); положення про особливості розвитку дітей із ЗПР (Т. Ілляшенко, Т. Марчук, І. Логвінова, А. Обухівська, І. Омельченко, Л. Прохоренко, Т. Сак та ін.).

Методи дослідження. Для виконання окреслених завдань та забезпечення достовірності положень і висновків використовувався комплекс методів, що відповідають змісту проблеми та етапам її дослідження.

Теоретичні: дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для системного опису досліджуваного явища; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації, типології на основі результатів емпіричного дослідження; моделювання (структурно-функціональне) – для побудови системних моделей дослідження.

Емпіричні: спостереження, вивчення та систематизація результатів діяльності й поведінки підлітків із ЗПР, тестування. Було використано комплекс тестових і проєктивних методів, які забезпечили діагностику: поведінкового, афективного та когнітивного компонентів міжособистісних стосунків «Тест ціннісних орієнтацій» М. Рокича. «Колірний тест стосунків» Є. Бажина, А. Еткінда, методика «Соціометрія» (адаптована Г. Короповою, Г. Артем'євою).

Статистичні: *t*-критерій Ст'юдента; лінійний кореляційний аналіз *r*-Пірсона – для опрацювання та забезпечення достовірності отриманих результатів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнюваних методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного емпіричного матеріалу.

Експериментальна база дослідження: КЗСОР «Штепівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат»; КЗ «Спеціальний навчально-виховний комплекс І–ІІ ступенів № 2» Харківської обласної ради, м. Харків;

КЗ КОР «Трипільська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат І–ІІ ступенів».

Експериментальну вибірку склали 136 підлітків віком від 13 до 16 років, з них із ЗПР – 46 (віком від 14 до 15 років) і 34 (віком від 15 до 16 років); 56 підлітків із збереженим психічним розвитком (НР), (з яких – 27 віком від 13 до 14 років і 29 віком від 14 до 15 років).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що :

вперше:

- одержано відомості щодо психологічних особливостей міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР (спрямованість на однолітків; конфліктність; тривалість взаємодій; стійкість об'єднань; емоційні переваги; рівень благополуччя взаємостосунків у групі; згуртованість групи і взаємність контактів; ціннісні орієнтації);
- виділено критерії, показники й рівні сформованості компонентів (поведінкового, когнітивного, афективного) міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР;
- з'ясовано та обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР шляхом послідовного розвитку їх компонентів – поведінкового, афективного, когнітивного;
- визначені та теоретично обґрунтовані напрями формування компонентів міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР;

подальшого розвитку набули:

- наукові уявлення про особливості формування складових компонентів міжособистісних стосунків у підлітковому віці;

удосконалено:

- методи, прийоми і засоби формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР;

уточнено:

- вплив сформованості міжособистісних стосунків на успішність процесу спілкування підлітків із ЗПР з однолітками та значущими дорослими.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- обґрунтована й апробована система діагностичних завдань з проблеми міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР може використовуватись для розроблення діагностичних методик вивчення спілкування дітей з іншими типами порушень розвитку та зі збереженим інтелектом;
- з'ясовані експериментальним шляхом особливості міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР можуть застосовуватися у диференціальній діагностиці особистісного розвитку дітей інших категорій з особливими потребами;
- визначені психолого-педагогічні умови та методика формування міжособистісних стосунків можуть використовуватись у процесі корекційно-розвивального навчання підлітків із ЗПР;

- результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися при наданні рекомендацій щодо застосування методики діагностики компонентів (поведінкового, афективного, когнітивного) міжособистісних стосунків у дітей зі збереженим інтелектом. Дані, отримані у результаті експериментального дослідження, можуть використовуватися при укладанні підручників і навчально-методичних посібників для вищих педагогічних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації зі спеціальностей: «Спеціальна психологія», «Психологія (спеціальна, медична)».

Результати дослідження впроваджено у КЗ КОР «Трипільська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I–II ступенів» (довідка № 83 від 16.12.2014 р.); КЗ Сумської обласної ради «Штепівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Лебединського району (довідка № 112/1 від 07.03.2015 р.); КЗ «Спеціальний навчально-виховний комплекс I–II ступенів № 2» Харківської обласної ради (довідка № 168 від 26.02.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та практичні результати дослідження представлено на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Современная психология: теория и практика» (м. Москва, 2012), «Педагогіка та психологія: актуальні питання наукових досліджень» (м. Київ, 2013), «Специальное образование: традиции и инновации» (м. Мінськ, 2013); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Спеціальна освіта в контексті сучасних тенденцій дитиноцентризму» (м. Київ, 2010), «Спеціальна освіта в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (м. Київ, 2011), «Теоретичні та практичні аспекти навчання дітей з особливими освітніми потребами» (м. Київ, 2012), «Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології в контексті реформування освіти» (м. Київ, 2013), «Гуманістична парадигма у спеціальній освіті: наука і практика» (м. Київ, 2015), на засіданнях лабораторії інтенсивної педагогічної корекції Інституту спеціальної педагогіки АПН України (2009–2015).

Публікації. Зміст та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 13 наукових працях: 7 одноосібних статей, які відображають основні результати, опубліковані у наукових фахових виданнях, 2 з яких – у наукових фахових виданнях, що включені до наукометричних баз, 4 публікації апробаційного характеру.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (240 найменувань, в тому числі 31 іноземною (англійською) мовою), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, основний текст викладено на 175 сторінках. У тексті міститься 2 таблиці, 14 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, та завдання; охарактеризовано методологічні та теоретичні основи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, наведено дані щодо вірогідності, апробації та впровадження здобутих результатів.

У першому розділі – **«Теоретичні засади вивчення проблеми психологічних особливостей міжособистісних стосунків підлітків із затримкою психічного розвитку»** – представлено аналіз наукових концепцій та підходів до визначення поняття міжособистісних стосунків; здійснено аналіз структури міжособистісних стосунків у шкільній групі, описано сутність їх компонентів: поведінкового, афективного й когнітивного; визначено основні етапи та умови розвитку міжособистісних стосунків в шкільній групі підліткового віку; проаналізовано особливості міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку.

Теоретичний аналіз дав підстави з'ясувати підходи та напрями досліджень міжособистісних стосунків у психології. Зокрема, в діяльнісному підході міжособистісні стосунки розглядаються: в якості взаємодії суб'єктів в діяльності, залежності особистості від суспільних стосунків (Л. Виготський, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Л. Божович та ін.). У когнітивному підході увага акцентується на когнітивній стороні міжособистісних стосунків (Р. Abelson, Т. Newcom, Ch. Osgood, О. Tannenbaum, L. Festinger, F. Heider та ін.). У біхевіористичному підході розкривається поняття «міжособистісні стосунки» та ігнорується соціальна й психологічна сутність внутрішньо-групових стосунків (R. Bales, E. Borgatta, C. Gibb, M. Sherif та ін.). У дослідженнях суб'єктивно-індивідуального підходу проблеми міжособистісних стосунків вирішуються шляхом психологізації внутрішньо-групових процесів, поясненням групових процесів індивідуально-психологічними особливостями спілкування, задоволенням спілкування, ігноруванням особливостей діяльності та міжособистісних зв'язків, які впливають з цієї діяльності (J. Moreno E. Jennings).

Здебільшого, в дослідженнях міжособистісних стосунків покладено основні принципи діяльнісного підходу (принцип взаємозв'язку діяльності і розвитку; принцип взаємозв'язку компонентів міжособистісної структури; принцип розвитку міжособистісних стосунків як регулятора спілкування). В методології психології окреслено чинники й умови, які ефективно впливають на розвиток міжособистісних стосунків, а саме: навички соціальної взаємодії, життєві позиції, моральні поняття і якості особистості, ціннісні орієнтації, самооцінка як складова образу «Я» (Т. Антонов, М. Алемаскін, Л. Виготський, І. Кон, В. Кондрашенко, А. Лутошкін, А. Макаренко, А. Митрофанова-Керсанова, Л. Савчук, С. Тарасюк та ін.).

Загалом відомо, що підліткам із ЗПР притаманна слабкість зв'язків із соціальними групами, низка особистісних особливостей: недорозвинення емоційно-вольової сфери; тривале збереження ігрових інтересів; більш

виражена, ніж у їхніх однолітків з нормальним розвитком, потреба в домінуванні; неадекватна самооцінка, часто завищена, що відповідає у дітей з нормальним розвитком більш молодшому віку (Н. Білопольська, І. Кулагіна, С. Домішкєвіч, В. Пермякова, У. Ульяновка, О. Дмитрієва, О. Сліпович та ін.). Вочевидь, ці особливості негативно позначаються на встановленні міжособистісних контактів у підлітків із ЗПР. Поряд з цим, з'ясовано, що підвищена навіюваність, пасивність, слабе усвідомлення власного «Я», негативно впливають на самооцінку підлітків із ЗПР і обумовлюють своєрідність побудови стосунків з дорослими і однолітками, тобто спілкування носить швидкоплинний, поверховий характер (Т. Драгунова, М. Гамезо, Г. Грибанова, П. Якобсон). Як переконують О. Дзугкоева, І. Конєва, зв'язки з однолітками часто ґрунтуються не на принципах рівності, товариства, почуття обов'язку і відповідальності, а на примітивній залежності від більш зрілих і стеничних членів компанії, на підлеглості їм.

Доведено, що у школярів із ЗПР несформованими виявляються внутрішні передумови взаємодії, які безпосередньо впливають на формування міжособистісних стосунків. Когнітивна простота, що спотворює їх уявлення про особистість іншої людини, переважання афективної сфери, невміння зрозуміти іншу людину, занурюватися у стани душевних переживань оточення, недостатній розвиток мотивації – все це обумовлює характер міжособистісних стосунків і виявляється в байдужому ставленні у процесі взаємодії до однолітків.

За результатами теоретичного аналізу визначено сутнісні характеристики міжособистісних стосунків, які ми окреслили як багатогранну та відносно стійку систему вибіркового, осмисленого та емоційно пережитих зв'язків між членами групи. Ці зв'язки визначаються в основному спільною діяльністю та ціннісними орієнтаціями, перебувають у процесі розвитку та виражаються в спілкуванні, спільній діяльності, вчинках та взаємооцінках членів групи.

Таким чином, проблема формування міжособистісних стосунків у школярів із ЗПР різнобічно представлена у психолого-педагогічній літературі, однак, локальність досліджень обмежує повну характеристику цього процесу. Актуальним залишається питання формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР та визначення впливу психолого-педагогічних умов на розвиток їх психологічних особливостей.

Теоретичний аналіз сутнісних характеристик процесу міжособистісних стосунків дав підстави розробити його структурно-функціональну модель, що включає: поведінковий, афективний та когнітивний компоненти що носять взаємообумовлений характер взаємин школярів із ЗПР з однолітками у процесі спілкування (В. Агеєв, Г. Андрєєва, О. Бодальов, Т. Коннікова, В. Лабунська та ін.). З огляду на це, дослідження формування міжособистісних стосунків, на підґрунті діяльнісного підходу забезпечить різноаспектне вивчення цього процесу та суттєво розширить наукові результати щодо його розвитку у дітей із ЗПР.

У другому розділі – «Експериментальне дослідження психологічних особливостей міжособистісних стосунків підлітків із затримкою психічного розвитку» – розкрито мету, завдання та обґрунтовано методику експериментального дослідження. З'ясовано особливості стану сформованості міжособистісних стосунків підлітків із затримкою психічного розвитку; розкрито особливості поведінкового, афективного та когнітивного компонентів міжособистісних стосунків у підлітків; виділено рівні стану сформованості міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР.

Вивчення психологічних особливостей міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР здійснювалося в три етапи, завданнями яких було з'ясувати критерії, показники та рівні особливостей поведінкового, афективного та когнітивного компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР.

Основними критеріями сформованості міжособистісних стосунків було визначено такі уміння: взаємодіяти в спільній діяльності; взаємодіяти один з одним; встановлювати міжособистісні контакти; міжособистісне спілкування; уміння диференціювати якості людини; уміння адекватно оцінити себе і знайти своє місце в загальній структурі взаємостосунків членів групи; взаємосприйняття і взаєморозуміння дітьми один одного.

Експериментальне дослідження компонентів міжособистісних стосунків (поведінкового, афективного, когнітивного) у підлітків із ЗПР виявило низку особливостей. Так, особливостями поведінкового компонента є: переважання домінантних форм поведінки з негативним ставленням до ровесника зі спільної діяльності, що характеризується низькою потребою в спілкуванні, афективними проявами поведінки, конфліктністю, обмеженістю комунікативних можливостей; високим рівнем конфліктності; підвищеним рівнем агресивності, що виражається в афективних, розгальмованих формах відхилень в емоційно-вольовій сфері; низьким рівнем взаємодій з оточенням; низьким рівнем розвитку потреби в спілкуванні з навколишніми людьми; недосконалістю комунікативних засобів здійснення контактів.

Афективний компонент міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР характеризується одночасним проявом і позитивних, і негативних стосунків з однолітками, вони мають низьку соціально-комунікативну потребу; недостатню включеність в міжособистісні стосунки у колективі однолітків, занижене відчуття потреби в спілкуванні з однолітками, в побудові продуктивних міжособистісних стосунків, негативні установки для перспективної побудови продуктивних міжособистісних стосунків.

Психологічні особливості когнітивного компонента міжособистісних стосунків виявляються у нездатності до диференційованої категоризації та оцінки значимих якостей людини; переважним типом категоризації є застосування недеференційованих суджень про якості іншої людини, коли пояснення однієї моральної якості здійснюється через іншу (труднощі на етапі категоризації насамперед пов'язані з недорозвитком мисленнєвої діяльності, пам'яті та уявлень); відсутність усвідомлення себе та

усвідомлення іншої людини (що засвідчує низький рівень цінності іншої людини для підлітків із ЗПР).

На основі результатів констатувального експерименту було визначено 4 рівні сформованості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР: перший рівень – низький, другий рівень – середній, третій рівень – достатній, четвертий рівень – високий (Рис. 1.).

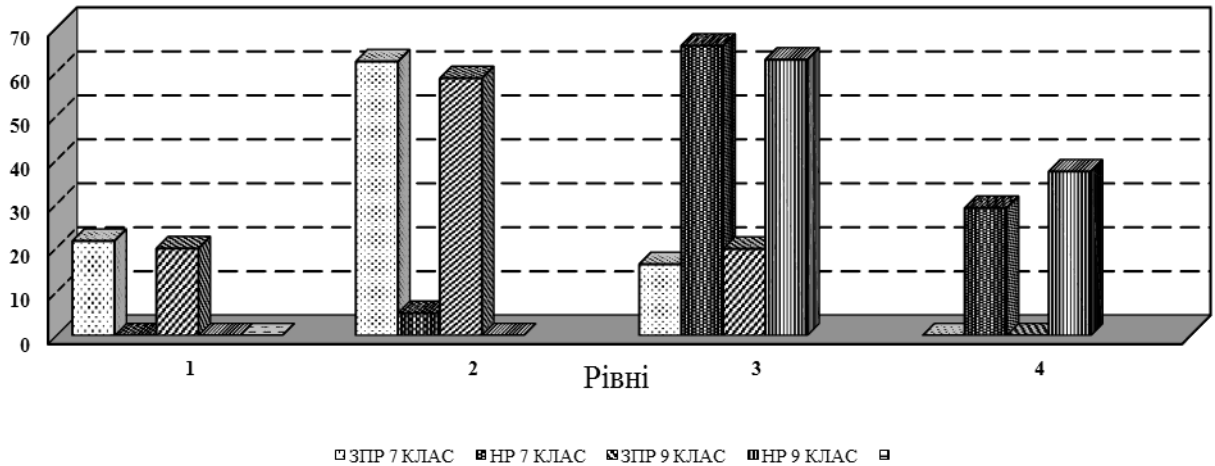

Рис. 1. Рівні сформованості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР та НР 7–9-х класів (у %)

Низький рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків було виявлено у 21,5 % учнів із ЗПР 7 класу та 19,8 % – 9 класу (для порівняння – 0 % учнів із НР 7–9 класів). Середній рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків було виявлено у 62,3 % учнів 7 класу та 58,5 % – 9 класу із ЗПР, для порівняння – 5,1 % учнів 7 класу та 0 % – 9 класу із НР. Достатній рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків було виявлено у 16,2 % учнів 7 класу та 21,7 % – 9 класу із ЗПР, для порівняння – 65,9 % учнів 7 класу та 62,7 % – 9 класу із НР. Високий рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків не було виявлено в учнів 7 класу та 9 класу із ЗПР, для порівняння – 29 % учнів 7 класу та 37,3 % – 9 класу із НР.

Статистично встановлено взаємозв'язок між компонентами міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР і НР за допомогою лінійного кореляційного аналізу (r -Пірсона). Значення « r » визначає ступінь взаємозв'язку між заданими показниками. Таке значення може змінюватися між « -1 » до « $+1$ ». Чим ближче значення до « $+1$ », тим вищий взаємозв'язок між заданими компонентами.

У ході аналізу отриманих результатів було виявлено тісний взаємозв'язок між компонентами міжособистісних стосунків у підлітків із НР – від $r = 0,89$ до $r = 0,95$. На відміну від них, у школярів із ЗПР

взаємозв'язок між компонентами міжособистісних стосунків дуже слабкий (від $r = 0,19$ до $0,25$). При $p \leq 0,05$.

Так, статистично встановлено високий взаємозв'язок між когнітивним і афективним компонентом міжособистісних стосунків у підлітків із НР ($r = 0,95$). Це вказує на існування залежності між вмінням категоризувати моральні якості, оцінювати значимі якості людини, яка визначає позитивне ставлення до іншої людини. На відміну від дітей із НР, їх однолітки із ЗПР показали значно нижчий показник взаємозв'язків між когнітивним і поведінковим компонентом міжособистісних стосунків ($r = 0,23$). Це свідчить про те, що вміння взаємодіяти, встановлювати міжособистісні контакти у підлітків із ЗПР визначаються низьким рівнем розвитку міжособистісних взаємодій.

Найнижчим у підлітків із ЗПР виявився показник взаємозв'язку між афективним і поведінковим компонентом міжособистісних стосунків ($r = 0,19$). Це свідчить про те, що для цих дітей достатньо складним завданням у процесі взаємодії є встановлення міжособистісного спілкування, міжособистісних контактів.

На відміну від підлітків із ЗПР, їх однолітки із НР виявили високий взаємозв'язок між афективним і поведінковим компонентами міжособистісних стосунків ($r = 0,91$), що свідчить про достатньо високий рівень взаємодій між компонентами. Тобто, ці діти у процесі взаємодії встановлюють міжособистісні контакти, прагнуть до міжособистісного спілкування.

Таким чином, низький рівень взаємодії, нездатність до оцінювання якостей людини, низька потреба в міжособистісному спілкуванні та встановленні міжособистісних контактів негативно впливає на формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР.

Аналіз значущості міжгрупових розбіжностей у підлітків з нормальним психічним розвитком і дітей із ЗПР за t -критерієм Ст'юдента показав, що найбільш чіткі відмінності в діяльності дітей із ЗПР та дітей із НР виявляються на певних етапах міжособистісних стосунків в процесі взаємодії. Виявлені відмінності між двома групами (ЗПР і НР) статистично значущі (при $t_{\text{табл.}} = 1,98$): соціальна спрямованість на однолітка ($t = 4,3$ при $p \leq 0,05$), вирішення конфліктних ситуацій ($t = 5,12$ при $p \leq 0,05$), тривалість взаємодій ($t = 4,7$ при $p \leq 0,05$).

Таким чином, результати констатувального дослідження дають підстави стверджувати, що у підлітків із ЗПР міжособистісні стосунки сформовано недостатньо, низький стан сформованості компонентів міжособистісних стосунків призводить до значних труднощів, що виникають під час взаємодії один з одним.

У третьому розділі – «Формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР» – представлено характеристику психолого-педагогічних умов і методику формування компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР: поведінкового, афективного, когнітивного; описано

структуру проведення спеціально організованого психокорекційного процесу; представлено результати апробування формувальної методики.

Основна мета формувального експерименту полягала у визначенні психолого-педагогічних умов, розробленні методики формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР та перевірці її ефективності; обґрунтуванні напрямів корекційної роботи з формування компонентів міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР.

На основі узагальнення результатів про особливості формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР визначено їх психолого-педагогічні умови. Доведено ефективність впливу формувальної методики на розвиток міжособистісних стосунків: спільної діяльності з педагогом та однолітками; розвиток психічних процесів дитини, спрямованих на її потенційні можливості; спонукання та заохочення до спільної діяльності; активного оволодіння правилами виконання діяльності, її зразками, що є неодмінною передумовою здійснення міжособистісних контактів; усвідомлення в процесі спільної діяльності компонентів міжособистісних стосунків; послідовне формування та закріплення компонентів міжособистісних стосунків; оцінювання власної діяльності та діяльності товариша; залучення дітей до процесу само- та взаємопізнання; використання таких методичних прийомів: чергування вербальних і невербальних засобів та поступове їх ускладнення (рольова дискусія, дискусія за картками, групова дискусія); проведення демонстраційних сесій, чергування індивідуальних і групових форм роботи; підвищення інтересу учасників до виконання вправ. Визначені умови забезпечили формування компонентів міжособистісних стосунків та необхідних здатностей взаємодіяти між собою на якісно вищому рівні.

Методика реалізовувалася в 4 етапи: підготовчий (спрямований на підготовку дітей до психокорекційної роботи); етап формування поведінкового компонента; етап формування афективного компонента міжособистісних стосунків; етап формування когнітивного компонента міжособистісних стосунків.

З метою перевірки ефективності формувальної методики за підсумками навчання було проведено контрольний експеримент.

У формувальному експерименті взяли участь підлітки із ЗПР 15–16 років: 20 дітей експериментальної (ЕГ) групи та 20 дітей контрольної групи (КГ), які не проходили спеціального навчання. Усього до експерименту було залучено 40 дітей. Результати корекційного впливу було простежено шляхом порівняння експериментальних даних цих двох груп.

Вивчення стану сформованості умінь, що складають зміст поведінкового компонента міжособистісних стосунків, з'ясувало, що у 60 % підлітків ЕГ вони сформовані. Водночас, у дітей КГ такі вміння наявні лише у 20 % дітей. У 40 % підлітків ЕГ підвищився рівень соціальної спрямованості на однолітка, у КГ таких підлітків виявилось 20 %. У 50 % дітей ЕГ зафіксовано продуктивне вирішення конфліктів, у КГ виявлено 20 %

дітей. Високий рівень тривалості спілкування був встановлений у 55 % підлітків ЕГ, 20 % КГ продемонстрували значно нижчі результати.

Високий рівень сформованості афективного компонента міжособистісних стосунків зафіксовано у 65 % дітей ЕГ. Водночас, у підлітків КГ такі вміння сформовані лише у 25 %.

У процесі вивчення стану сформованості вмінь, які складають зміст когнітивного компонента міжособистісних стосунків, виявлено, що у 65 % підлітків ЕГ необхідні для цього вміння сформовані. Водночас, у дітей КГ зазначені вміння сформовані лише в 25 %. У 65 % школярів ЕГ виявлено сформованість умінь визначати, категоризувати моральні якості людей з оточення. У КГ лише 25 % дітей мають частково сформованими ці вміння.

Відповідно до розроблених рівнів за станом сформованості міжособистісних стосунків, результати підлітків експериментальної та контрольної груп було розподілено таким чином: 45 % підлітків експериментальної групи продемонстрували четвертий рівень та 30 % дітей цієї ж групи продемонстрували третій рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків, що визначає високий та достатній рівень. Із контрольної групи четвертий рівень не було виявлено у підлітків та 30 % дітей цієї ж групи продемонстрували третій рівень. Водночас, середній (другий рівень) сформованості компонентів міжособистісних стосунків продемонстрували 25 % дітей експериментальної групи та 40 % дітей контрольної групи. Найнижчий рівень показали тільки підлітки контрольної групи – 30 %, в експериментальній групі дітей з таким рівнем не виявлено (Рис.2.).

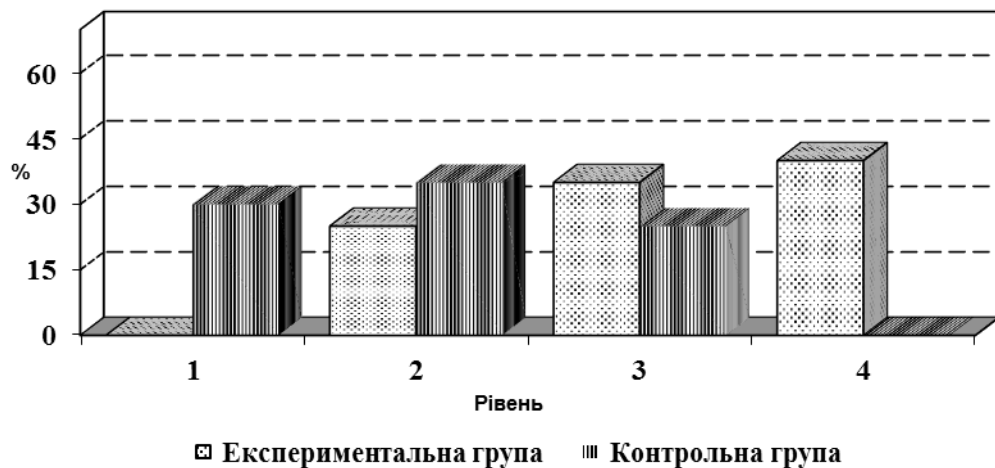

Рис. 2. Рівні сформованості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків експериментальної і контрольної груп (у %)

Отримані результати засвідчили ефективність методики з формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР.

З метою перевірки розбіжностей показників між двома групами дітей застосовувався *t*-критерій Ст'юдента. Розбіжності середніх оцінок по показниках виявилися статистично значущими між компонентами міжособистісних стосунків у підлітків експериментальної і контрольної груп:

когнітивний компонент – $t = 5,22$ при $p \leq 0,05$; афективний компонент – $t = 2,99$ при $p \leq 0,05$; поведінковий компонент – $t = 3,63$ при $p \leq 0,05$.

Виявлено, що у підлітків ЕГ провідну роль у процесі взаємосприйняття і взаємодії з іншою людиною спостерігається тісний взаємозв'язок між усіма компонентами міжособистісних стосунків: когнітивним і афективним – $r = 0,87$ при $p \leq 0,05$; афективним і поведінковим – $r = 0,83$ при $p \leq 0,05$; когнітивним і поведінковим – $r = 0,81$ при $p \leq 0,05$. У підлітків із КГ взаємозв'язок між компонентами міжособистісних стосунків низький: когнітивним і афективним – $r = 0,25$ при $p \leq 0,05$; афективним і поведінковим – $r = 0,19$ при $p \leq 0,05$; когнітивним і поведінковим – $r = 0,21$ при $p \leq 0,05$.

Отримані результати дають підстави констатувати зміщення в бік високих значень, що визначає наявність взаємозв'язку між компонентами міжособистісних стосунків, у порівнянні із результатами контрольної групи. Водночас, недостатня сформованість компонентів міжособистісних стосунків в 30 % підлітків експериментальної групи свідчить, що ці діти недостатньо усвідомили важливість взаємодії у процесі спілкування з іншою людиною, тому потребують майбутнього корекційного впливу в процесі навчальної діяльності.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та експериментальне дослідження проблеми формування компонентів міжособистісних стосунків у процесі спільної діяльності у підлітків із ЗПР дозволяють дійти таких висновків.

1. На підставі теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми, що досліджується визначено особливості міжособистісних стосунків з урахуванням діяльнісного, когнітивного, біхевіористичного, суб'єктивно-індивідуального підходів. Теоретично встановлено, що міжособистісні стосунки – це взаємна готовність суб'єктів до певного типу взаємодії, що супроводжується емоційними переживаннями: позитивними, індивідуальними, негативними, і реалізується в поведінці суб'єктів в умовах спілкування та спільної діяльності. Доведено, що спільна діяльність та спілкування розкривають їх характер. Теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що міжособистісні стосунки характеризуються позитивністю, індивідуальністю, негативністю емоційних переживань; адекватністю та неадекватністю взаєморозуміння та когнітивним ототожненням чи відсутністю ототожнення між суб'єктами; готовністю до спільної діяльності, супротиву один до одного.

2. Розроблено структурно-функціональну модель міжособистісних стосунків, що носить взаємообумовлений характер трьох компонентів: поведінкового (соціальна спрямованість на однолітків; конфліктність; закритість та відгородженість; тривалість взаємодій; стійкість об'єднань), афективного (емоційні переваги; рівень благополуччя взаємостосунків в групі), когнітивного (диференціація якостей людини; ціннісні орієнтації).

3. Експериментальне дослідження компонентів міжособистісних стосунків (поведінкового, афективного, когнітивного) у підлітків із ЗПР виявило низку особливостей. До особливостей поведінкового компонента можна віднести: переважання домінантних форм поведінки з негативним ставленням до ровесника зі спільної діяльності, що характеризується низькою потребою в спілкуванні, афективними проявами поведінки, конфліктністю, обмеженням комунікативних можливостей; високим рівнем конфліктності, підвищеним рівнем агресивності, що виражається в афективних, розгальмованих формах відхилень в емоційно-вольовій сфері; низьким рівнем взаємодій з оточуючим, низьким рівнем розвитку потреби в спілкуванні з навколишніми людьми, недосконалістю комунікативних засобів здійснення контактів.

Афективний компонент міжособистісних стосунків підлітків із ЗПР характеризується одночасним проявом і позитивних, і негативних ставлень до однолітків, вони відчують низьку соціально-комунікативну потребу, для них типова мала включеність в міжособистісні стосунки у колективі однолітків, занижене відчуття потреби в спілкуванні з однолітками, в побудові продуктивних міжособистісних стосунків, негативні установки для перспективної побудови продуктивних міжособистісних стосунків. Специфічні особливості когнітивного компонента міжособистісних стосунків виявляються у такому: нездатність до диференційованої категоризації якостей людини та оцінки значимих якостей людини; переважним типом категоризації є застосування недиференційованих суджень про якість іншої людини та пояснення однієї моральної якості через іншу (труднощі на етапі категоризації насамперед пов'язані з недорозвитком мисленнєвої діяльності, пам'яті та уявлень); відсутність усвідомлення себе та іншої людини, що свідчить про низький рівень цінності іншої людини для підлітків із ЗПР.

4. На основі результатів констатувального дослідження було виділено чотири рівні сформованості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР. З'ясовано, що переважна більшість підлітків із ЗПР (21,5 %) 7 класу і (19,8 %) 9 класу показали низький рівень та (62,3 %) дітей 7 класу та (58,5 %) учнів 9 класу – середній рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків, що дало підстави встановити, що ці діти не мають сформованих здатностей до побудови продуктивних міжособистісних стосунків, а саме в них спостерігається несформованість потреби у спілкуванні з однолітком і дорослим, невміння чітко категоризувати моральні якості людини, переважання негативних установок у процесі спілкування, низький і середній рівень сформованості міжособистісної взаємодії. Водночас підлітки із НР (65,9 %) 7 класу і (62,7 %) учнів 9 класу показали достатній рівень та (29 %) дітей 7 класу і (37 %) підлітків 9 класу – високий рівень сформованості компонентів міжособистісних стосунків.

Несформованість поведінкового, афективного та когнітивного компонентів міжособистісних стосунків у дітей із ЗПР обумовлює формальний характер їх міжособистісної групової взаємодії.

5. На основі узагальнення результатів про особливості функціонування компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР було виділено та обґрунтовано психолого-педагогічні умови їх формування: спільна діяльність з педагогом та однолітками; розвиток психічних процесів дитини, спрямований на її потенційні можливості; спонукання та заохочення до спільної діяльності; активне оволодіння правилами виконання діяльності, її зразками, що є неодмінною передумовою здійснення міжособистісних контактів; усвідомлення в процесі спільної діяльності компонентів міжособистісних стосунків; послідовне формування та закріплення компонентів міжособистісних стосунків; оцінювання власної діяльності та діяльності товариша; залучення дітей до процесу само- та взаємопізнання; використання таких методичних прийомів: чергування вербальних і невербальних засобів, поступове ускладнення застосованих засобів (рольова дискусія, дискусія за картками, групова дискусія), проведення демонстраційних сесій, чергування індивідуальних і групових форм роботи; підвищення інтересу учасників до виконання вправ.

6. Експериментальним шляхом доведено, що визначені психолого-педагогічні умови забезпечують формування всіх компонентів міжособистісних стосунків та необхідних вмінь міжособистісної групової взаємодії. Змістовно методика забезпечує формування умінь: здійснення міжособистісних контактів; здійснення спільної діяльності; прагнення до взаємодії; прагнення до встановлення міжособистісних контактів; прагнення до міжособистісного спілкування, уміння диференціювати якості людини; уміння адекватно оцінити себе і знайти своє місце в загальній структурі взаємостосунків членів групи; прагнення до взаємосприйняття і взаєморозуміння дітьми один одного, що дало підстави виявити позитивну динаміку у формуванні компонентів міжособистісних стосунків.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР. Подальша перспектива полягає у вивченні особливостей формування міжособистісних стосунків у молодших школярів, які перебувають у різних освітніх та соціальних умовах: спеціальних навчальних закладах, сім'ї, інклюзивних класах. Виявлення цих особливостей сприятиме попередженню виникнення ускладнень міжособистісної взаємодії та спілкування цієї категорії дітей з різними групами осіб (однолітками, значущими дорослими).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Публікації у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Бабяк О. О. Особливості когнітивного компонента міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку в шкільній групі / О. О. Бабяк // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – 2013. – № 3 (67). – С. 26–30.

Публікації у міжнародних наукових фахових виданнях інших держав, які включені до міжнародних наукометричних баз:

2. Бабяк О. А. Проблема межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития в школьной группе // Педагогика и психология: научно-методический журнал Казахского Национального педагогического университета им. Абая. – Алматы. 2013. – № 2. – С. 85–88.

Публікації у наукових фахових виданнях України:

3. Асадулова О. О. Проблема міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку в малій групі / О. О. Асадулова // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К., 2010. – Випуск 1. – С. 21–26.

4. Бабяк О. О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР / О. О. Бабяк // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К., 2011. – Випуск 2. – С. 6–15.

5. Бабяк О. О. Особливості поведінкового компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР в шкільній групі // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : збірник наукових праць [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Випуск 3. – Частина 2. – С. 3–10.

6. Бабяк О. О. Формування когнітивного компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР в шкільній групі // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Випуск 5. – С. 167–175.

7. Бабяк О. О. Формування афективного компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР в шкільній групі // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови/ [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К., 2013, – Випуск 4. – Частина 2. – С. 29–40.

8. Бабяк О. О. Формування поведінкового компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР в шкільній групі // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К., 2013. – Випуск 4. – Частина 1. – С. 103–113.

Публікації у наукових фахових виданнях України (не за спеціальністю) з педагогічних дисциплін:

9. Бабяк О. О. Особливості афективного компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР в шкільній групі / О. О. Бабяк // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, «Медобори–2006», 2012. – С. 282–290.

Публікації апробаційного характеру:

10. Бабяк О. А. Особенности межличностных отношений у подростков с ЗПР // Материалы VII международной научно-практической конференции

«Современная психология: теория и практика». – Москва, 2012. – С. 150–154.

11. Бабяк О. А. Психологические особенности межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития // Материалы IV международной научно-практической конференции «Специальное образование: традиции и инновации». – Минск. – 2013. – С. 5–8.

12. Бабяк О. О. Проблема міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку в шкільній групі // Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: «Педагогіка та психологія: актуальні питання наукових досліджень». – Київ. – 2013. – С. 131–132.

13. Бабяк О. О. Формування афективного компонента міжособистісних стосунків школярів із ЗПР в шкільній групі // Гуманістична парадигма у спеціальній освіті: наука і практика: зб. тез за матеріалами Всеукр. науково-практичної on-line конференції [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої, Н. О. Макаручук]. – К. : Тов. «Поліграф плюс», 2015. – С. 62–64.

АНОТАЦІЇ

Бабяк О. О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку. – Рукопис. –

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія. – Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Київ, 2015.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних особливостей міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку, сформованості компонентів міжособистісних стосунків, визначенню умов та методики їх формування.

Описано психологічний зміст структури міжособистісних стосунків і динаміку їх розвитку. Констатувальне дослідження дало змогу визначити рівні та якісні особливості компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку. У процесі формувального експерименту доведено ефективність методики поетапного формування компонентів міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку.

Ключові слова: затримка психічного розвитку; міжособистісні стосунки; підлітковий вік; компоненти міжособистісних стосунків; ускладнене спілкування; взаємодія; міжособистісні контакти.

Бабяк О. А. Психологические особенности межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития. – Рукопись. – Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Институт специальной педагогики НАПН Украины, Киев, 2015.

Диссертация посвящена исследованию психологических особенностей формирования межличностных отношений у подростков с задержкой

психического развития, сформированности компонентов межличностных отношений, определению условий и методики их формирования.

Описано психологическое содержание структуры межличностных отношений и динамика их развития. Констатирующее исследование позволило определить уровни и качественные особенности компонентов межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития. В процессе формирующего эксперимента доказана эффективность специальной методики поэтапного формирования компонентов межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития.

Ключевые слова: задержка психического развития; межличностные отношения; подростковый возраст; компоненты межличностных отношений; затрудненное общение; взаимодействие; межличностные контакты.

Babyak O. A. Psychological peculiarities of interpersonal relations of mentally retarded teenagers. – Manuscript. –

PhD Thesis in the speciality 19.00.08 – Special psychology. – Kyiv Institute of Special Pedagogic of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The dissertation on the basis of the analysis of psychological and pedagogical research has defined categorical and essential characteristics of interpersonal relationships in different spheres of psychological science.

Based on the theoretical analysis there has been presented the pattern of the interpersonal relations components studying: cognitive, affective and behavioral. Summarized the psychological implications for the research of interpersonal relations of mentally retarded teenagers. Defined the component criteria of interpersonal relations (cognitive, affective and behavioral) and characterized their levels of development of mentally retarded teenagers and teenagers with normal psychophysical development.

Experimental interpersonal relations components (cognitive, affective and behavioral) studies on mentally retarded teenagers have depicted the range of peculiarities: the prevailing of dominant behavioral forms with the negative attitude towards the age-mates regarding their cooperation, which is distinguished by the communication need, affectional demonstration of behavior, proneness to conflicts, limitations of communicative opportunities; low level of interrelations with people around, low level of development of communicational demand with people around; inability to differentiated categorization of the person traits and estimation of substantial traits of a person; the prevailing type of categorization applying undifferentiated estimation about the quality of another person and the explanation of one moral quality through the other; the simultaneous demonstration of positive and negative attitude attitudes towards age-mates, they experience low social and communicative demand, typical for them is low involvement into the interpersonal relations with the body of equals in the age,

lowered necessity of communication with teenagers of the same age and formation of efficient interpersonal relations with them, negative orientation for the potential formation of productive interpersonal relations.

The summarized findings about the functioning peculiarities of interpersonal relations components of the teenagers with mental retardation have enabled to distinguish and ground the psychological and pedagogical conditions that efficiently influence on their development: the cooperation with an educator and age-mates; the development of child mental processes orientated on its potential possibility; motivation and encouraging of collaborations; active acquisition of rules of activities implementation, combinations that are the indispensable conditions for the interpersonal relations implementation; the realization while collaboration of interpersonal relations components; the sequential formation and consolidation of interpersonal relations components; estimation of one's activity and the mate's activity; involvement of the children into the process of self and mutual understanding; application of the following approaches: interchange of verbal and non-verbal instruments, gradual complication of used instruments (role discussion, card discussion, group discussion), implementation of demonstrational sessions, interchange of individual and group forms of cooperation; motivation of learners to exercises completion. Previously mentioned conditions provide the formation of all interpersonal relations components and necessary skills to interact in a group.

The forming experiment introduced the efficiency of special method of gradual interpersonal relations component formation of teenagers with mental retardation.

Keywords: mental retardation; interpersonal relations; teenagers; components of interpersonal relations; impeded communication; interaction; interpersonal contacts.